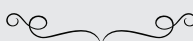

ד"ר דניאל שליט

מסכת ההווה

מסביב ל"שיח הזכויות"

פרק א. מבוא

המצב הפוסט-מודרני: שלוש קומות
הטוטליות של המצב הפוסט-מודרני: היעדר הממד שמעבר
העלמות הממדים וסימני ערך

פרק ב. "שיח הזכויות"

מוסר הזכויות - והרציונליות
האדם האוטונומי - עלייתו ונפילתו
הלהט המוסרי

פרק ג. מה לפנינו?

הקווים הגדולים

פרק א. מבוא

המצב הפוסט-מודרני: שלוש קומות

"שיח הזכויות" הוא רק היבט אחד של המצב הטוטלי שנקרא בשם "פוסט-מודרניזם" ונקרא גם בשמות אחרים.¹ אפשר לקרוא לו בשם "מצב-הקניון".² מה פירוש "מצב טוטלי"? – תמיד היו מצבים כלליים, שמעבר לגבולות היחיד: היו המצב הלאומי, והמצב האזורי, והיבשתי, והיו יחידים סגולה שניסו להבין את מצב האנושות כולה בזמנם.

והנה, בימינו, המצב הרחב ביותר – הגלובלי, ואפילו התמונה הקוסמית, נגיש לכל יחיד בכף-ידו, ולא עוד אלא שמתדפק על דלתי תודעתו ביד חזקה. אבל לא מדובר רק בהיקף ובנגישות. "טוטלי" פירושו – מצב שהוא מקיף-כל וכולל את כל גילויי החיים; מעבר לזה, הוא אינו מאפשר שום מילוט, שום יציאה ממנו.

כזאת היא ראשית-כל – הטכנולוגיה, או תקשורת-המחשבים של היום, שהיא גלובלית, מקיפת-כל. היא מקיפה גם את כל הפעילות הכלכלית, את כל הפעילות המדינית-צבאית, את כל הפעילות החברתית, את כל הפעילות המשפטית. וכמובן את הפעילות החדשותית-עיתונאית, ויש לה מה לומר, לא מעט, גם בענייני תרבות ומוסר.

כדי להכניס קצת סדר בכל הרשת הזאת, הצעת³ את משל הקניון, כמבנה בעל שלוש קומות: קומת-יסוד טכנולוגית-כלכלית-מדינית-צבאית-משפטית, קומת הביניים סוציולוגית-פסיכולוגית, וקומת-התצפית הפוסט-מודרנית. כאשר המדובר הוא ב"קומת התצפית", מדובר בהגות הפוסט-מודרנית. זאת דוחה ראשית-כל כל ממד-על, בוודאי את ממד-העל האלהי, ומודה רק בשטח, במראה העיניים; אני מניח שזאת המציאות האישית האמיתית של ההוגים⁴

1. "הקפיטליזם המאוחר" (פרדריק גיימסון), "העידן הדיגיטלי", "העידן הגלובלי". הגדיל לעשות הפרופ' דב לנדאו ז"ל (מבקר ספרות ומחנך) שקרא לו "העידן הטכנו-ברברי", ראה למשל פרק ח ("תרבות וחינוך בעידן הטכנו-ברברי") בספרו "תרבות ישראל במערבולת הקידמה הפוסטמודרנית" – נמצא באתר "דעת".

2. ראה "ספר הקניון", הוצ' תואי, תשס"ה 2004.

3. הערה לעיל.

4. אני מתרשם שאין הם נוהגים לקרוא לעצמם "הוגים", אלא "כותבים". שכן כתיבה היא משהו "בשטח", משהו שאפשר לראות, ואילו ההגות היא כבר משהו פנימי, ושמה טרנסצנדנטי, ואולי מייצג את הטרנסצנדנציה האלהית הדחוייה...

האלה. אבל אין זאת "אשמתם" שלהם; הם רק מנסחים את מצב התרבות הקניונית כולה, שכולה שטח,⁵ כמו מסכי המחשב עצמם.

הטוטליות של המצב הפוסט-מודרני: היעדר הממד שמעבר

והכל, כל היבט בשטח הזה, משולב לבלי-הפרד: ההיבט הכלכלי של החיים אחוז ומשולב עם ההיבט המדיני-צבאי, ושניהם עם התקשורת, ושלושתם עם הסוציולוגי, וארבעתן עם המשפטי, והאמנותי, והתרבותי, והחינוכי, והכל חדור בטכנולוגיה החדשה, הדיגיטלית, הנוכחת-בכל. ליצור המשולב הזה קראתי בשם "הקניון".

האם יכול אדם או קבוצה לצאת מן "הקניון"? לפרוש? להתבודד? מסתבר שלא. הוא תמיד יישאר מחובר, "מרושת". אני מתרשם שאפילו אל המקדשים ההודיים המבודדים מגיעים כיום התלמידים וטלפונים ניידים בידיהם, ומצלמים, ומקליטים, ושולחים (אולי יש יחידים שמצליחים לפרוש ולהתבודד. אלא שזה מבצע אישי קשה, ולא האפשרות התרבותית-כללית).

ושוב: הקניון אינו מרשה לצאת מחוצה לו לא רק מן הסיבה הטכנית, כי אם גם באופן הגותי, עקרוני. כאן אנו חוזרים להגות ה"פוסט-מודרנית". אופן-המחשבה הזה אינו מודה, ראשית-כל, בשום "מעבר", בשום מציאות טרנסצנדנטית. כמובן, לא באל שמעבר לבריאה, אבל גם לא ב"מעבר" לקניון (כלומר לאנושות הטכנולוגית-כלכלית-מדינית-צבאית וכו'), ולא בשום "מעבר" אחר, כמו במשמעות שמעבר למילים, או באחדות (לאומית, נניח) שמעבר ליחיד הבודד. כל תרבויות האדם עד כה היו קשורות ל"מעבר" כלשהו, ול"מעבר" העליון קראו בשם "אל", כל תרבות לפי דרכה, והיהדות לפי דרכה המיוחדת. ה"מעבר" הזה כבר נעלם או נדחה (בלשונו של ניצשה: "נהרג"), כבר במחצית המאה התשע-עשרה. בעקבותיו של פרידריך ניצשה הלכו האקסיסטנציאליסטים, כמו סארטר וקאמי, שעבורם הייתה אותה מציאות-ללא-"מעבר", ללא אל, בגדר הנתון הקשה והבלתי מופרך של החיים, ועליה בנו את כל בניינם. ובכל זאת עדיין הייתה להם אחריות כלפי "האדם", כלפי "מצבו של האדם". ואילו כיום – איש לא דואג ל"אדם"; שמו עדיין נישא, בעיקר בקשר לזכויותיו, אבל למעשה עצם קיומו מוכחש.⁶ כל אותו "אדם", זה ההוגה, היוצר, בעל הזכויות, נושא הריבונות הפוליטית, המשפטית, האישית – מוצג כמין "נרטיב" של המאה התשע-עשרה, בעוד בפועל יש לנו עסק, לפי הפוסט-

5. ראה להלן, הערה 8.

6. ראה מה שכתבנו בספרנו "ארץ ושמים", ב, פרקי הכחשת האדם, עמ' 180 ואילך.

מודרניזם, עם לא יותר מאשר נקודת-מפגש של נתונים ביולוגיים, דחפים פסיכולוגיים, לחצים חינוכיים, חברתיים, כלכליים. **אין משהו** – (כזה שקראו לו פעם: נשמה) **מעבר לזה**. כלומר: לא רק שאין דבר מעבר לאדם, אלא שגם באדם עצמו אין "מעבר" לדחפים וללחצים השונים.

הוא שאמרנו: הקניון סוגר על האדם (על כל פנים על מה שהוא קורא בשם אדם) באופן הרמטי שאינו מרשה יציאה.

ומה קורה במקום הסגור הזה?

העלמות הממדים וסימני הערך

באין יניקה מן הטרנסצנדנציה **שמעבר**, מתחסלות גם כל הטרנסצנדנציות **שבפנים**: נעלמים גם ממדי פנים-חוץ, גובה-נומך, שטח-עומק – **שבתוך** האדם ותרבותו.

פירוש: אין מעתה הבחנה בין מה שנשגב, נעלה, בתרבות ובנפש, לבין מה שנמוך ושפל. כי ידיעת הנעלה שבאדם יונקת מזיקתו לממד-הוויה **שמעבר** לאדם; ובאין "מעבר" – נעלם גם הנעלה שבפנימיות האדם וניתנת רשות ("זכות") לשפל (שמעתה כבר אינו נקרא שפל). וכן אין אתה רשאי להבחין מעתה במה שהוא פנימי, עמוק, לבין מה שהוא חיצוני, שטחי. כי הפנימי, גם הוא שלוחה של מה-שמעבר. ואין גם לדבר על שולי, טפל, לעומת חשוב, מרכזי, עיקרי. ואין לדבר על רדוד מול עמוק. הכל מתערבב ומתערבל. וכמו שאומר ביאליק:⁷ "הנשגב בנתעב מתבוסס".

* * *

וכשם שנתחסלו כל הממדים, כך נתעלמו כל **סימני הערך**: הטוב, היפה והאמיתי.

ראשון בנופלים נפל **הטוב**. באין אלהים, אין טוב ורע (נראה לי שזה המצב שמתאר דוסטויבסקי ב"החטא ועונשו"). ויחד איתו נפל **היפה** (שגם הוא טרנסצנדנטי). נשארה רק **האמת**, ולו תהא זאת בדרגת האמת האישית-בלבד, ה"אותנטיות" האכסיסטנציאליסטית. אבל גם האמת נפלה בנופלים. כי כידוע היום, אין לדבר על "אמת" כלל. יש רק "נרטיבים", "שיחים" על אודות "אמת". יש להעיר, שאין המדובר כאן באנשים רעים ורשעים, שיזמו, ביטלו, חיסלו, איפלו ופירקו את ממדי הטוב והרע, את הטוב, היפה והאמיתי, את הגבוה והנמוך, הפנימי והחיצוני וכו'. לא היא: מבחינתם, בראייתם, כל אלה באמת

7. בשיר "אבי".

אינם קיימים. הם אינם רואים אותם "בשטח", והשטח הוא מה שהם רואים.⁸ זה המצב הקיומי שלהם. אבל אין זה מצבם של כמה הוגים בודדים, אלא רוח-הזמן שלנו, "תאורה היסטורית" – ונוסיף שתאורות היסטוריות היו גם הזמן המיתולוגי, העולם הקלאסי, ימי הביניים והזמן החדש. כל אחד מאלה היה "רוח-זמן", תאורה היסטורית, וממבט היהדות עלינו לומר: **הארה אלהית.**

ובימינו שמא עלינו לומר: הסתרה אלהית. גם הסתר הוא הסתר-פנים. אכן, גם בהסתרה האלהית הזאת יש בכל-זאת צד של התקדמות ושכלול. כי הלקח שאנו לומדים היום ב"תאורה" הפוסט-מודרנית הוא שאכן "אין אמת" – "בכיסו של מישהו" באופן שהוא יודע "מה האמת". כל עוד החזיקו אנשים ועמים בביטחון ברעיונות האמת והטוב שלהם, ראו לנכון להילחם עליהם בקשיחות – לעיתים באש ובחרב. ואילו כיום, ההתרככות באמיתות המשוריינות מאפשרת, לכאורה, קצת דיבור. אבל הדיבור עצמו לבש צורה קשוחה, צורה של "קבלת האחר" "ללא שיפוט" – באופן גורף וטוטלי, ולכן ללא הבנה לעומק, ללא ניפוי, ללא סינון, ללא בירור אמת הזולת לאור **האמת העצמית** וללא בירור האמת העצמית לאור אמת הזולת – כלומר ללא אימוץ גרעיני האמת שב"שיחו" של ה"אחר" וללא דחיית אמיתות חלקיות ומדומות. שכן האמת "עצמה" היא אכן רב-גונית ואינסופית – אלהית, באופן שאינו מאפשר לאיש להינעל ב"אמת" שלו. אבל זה ש"אין אמת" (אחת וסופית) לא אומר **שהכל אמת**. אלא: בכל דבר יש **ניצוץ**-אמת. לפעמים ניצוץ רפה, לפעמים ניצוץ בהיר; לפעמים הזרחה בהירה. ולכל ניצוץ יש מקום – אבל מקום רחוק או מקום קרוב; יש סדר והתבררות.

אבל שוב, במצב הפוסט-מודרני – אין מודים בטרנסצנדנציה, ולכן אין ממדים של גבוה-נמוך, פנימי-חיצוני, עיקר-טפל וכו'; אין טוב, אין יופי ואין אמת, יש רק רסיסי-"סיפורים" ("נרטיבים"), והמידה הטובה שנשארה מכל עולם הטוב המוסרי – היא לקבל את כולם כשווי-ערך. כי יש לכל רסיס-הוויה **זכות** לכל אשר ירצה; והנה אנו כבר ב"שיח הזכויות".

8. "הפירוש (של טקסט, של המציאות) הוא מסע על פני השטח". פרופ' עדי אופיר, "פוסט-מודרניזם: עמדה פילוסופית", חינוך בעידן השיח הפוסטמודרניסטי, עורך: אילן גור-זאב, עיקרון מס' 9, עמ' 158.

פרק ב. "שיח הזכויות"

מוסר הזכויות – והרציונליות

בימינו עולה שוב ושוב הביטוי "שיח הזכויות"; הביטוי הזה עצמו הוא אופן-דיבור פוסט-מודרני. הוא אומר, בעצם, שייתכן גם "שיח" אחר. אולי של חובות. אבל במקור, במאות השנים הקודמות, זה היה לא "שיח" אלא **מוסר** הזכויות, כלומר: תביעה מבוססת ומנומקת, לזכויות האדם והאזרח, היינו לזכויות מלידה, "טבעיות", פוליטיות וחברתיות.

מה אמרה התביעה הזאת?

היא אמרה, שמאחר שהאדם הוא יצור **תבוני**, **רציונלי**, שיכול להתנהג בצורה מוסרית הנובעת מן השכל, לפיכך יש לו מעמד וכבוד (dignity) השייכים לעצם טבעו התבוני, כאדם, בלי הבדל גזע, מעמד ומין. לכן מגיעות לו זכויות "טבעיות" שאין-להפקיען, הנובעות מעצם הווייתו ומרגע לידתו. מבסיס זה, אגב, נבעו גם עקרון השוויון וגם עקרון החירות.

האדם האוטונומי – עלייתו ונפילתו

והנה, העקרונות האלה שימשו לייסוד טיפוס-אדם וטיפוס-מדינה וחוק, שאינו נסמך על האלהים, כמו בעבר, אלא על האדם. כאן יצא לאור טיפוס-אדם חדש – **האדם האוטונומי**. אדם אוטונומי זה בעצם התחיל את התפתחותו עוד ביוון הקדומה, עם הופעת השכל הפילוסופי. אחרי כן חלה הפסקה בהתפתחותו, כי בימי הביניים חזרה והופיעה התודעה הדתית, בה התבטל האדם בפני האלהי; אבל לאחר מכן, עם תחילת "הזמן החדש" של מאות השנים האחרונות, חזר האדם האוטונומי והופיע ואף התעצם במשנה תוקף, עם הופעת השכל המודד, הכמותי-ניסיוני, שהוא כלי עבודה חד ויעיל של האדם העולה. עם השכל הכמותי-ניסיוני הופיעה המהפכה המדעית והטכנולוגית. והאדם האוטונומי, שהתבסס על השכל, הרגיש בעצמו ביטחון וכוח מספיקים לבסס לא רק טכנולוגיה וכלכלה, אלא גם מוסר, משפט ותורת-מדינה. כאן הופיעו המהפכה הצרפתית והצהרת **זכויות האדם**.

* * *

כעת הופיעה התפתחות מעניינת מאוד והיא התנועה הרומנטית. באדם הרומנטי עבר מרכז ערך-האדם מן השכל, הדורש ציות לכלליו, אל הרצון, רצון היחיד, או ה"אני", שהוא חופשי, ומתווה לעצמו את חוקיו. השכל נראה לאותו

"אני" כנוקשה, ככובל, כמגביל את הרצון העשיר והמתפרץ, את ה"אני" העמוק ולעיתים – הלילי, המסתורי, האפל.

* * *

על שני המרכזים האלה של האדם, השכל והרצון, התבססו הזכויות – כמוסר, כשיטה, ולכן כתביעה.

נעצור לרגע, ונתבונן עוד במוסר-הזכויות, בשעותיו הטובות, בשעה שביטא באמת עצמאות ועוצמה פנימית של האדם, יציאה מדחפי-תוהו והתארגנות לבניין יציב.

מוסר הזכויות התפתח כאמור יחד עם התחזקות ה"אני", השכלי (בתקופת הנאורות) והרצוני (ברומנטיקה). והנה, לאורך המהלך הזה, ה"אני" הזה הולך ונעשה מבודד בפני עצמו, אין הוא מרגיש את עצמו קשור עם שום מקור שמעבר לעצמו, לא עם הטבע ולא עם האלהים. מן האלהים הוא מתרחק ובטבע הוא משתמש לצרכיו.

במצב מנותק זה מה שיש לו לאדם לעשות הוא להילחם על מרחב לרצונותיו, היינו, על זכויותיו. תחילה זהו מאבק על זכויות פוליטיות וכלכליות מול המלך, מאבק על ביסוס מעמד האזרחים. בתקופה יותר מאוחרת, קרוב יותר לזמננו – מסתבר שמשום מה שטחי המאבק בדיכוי הולכים ומתרחבים; מסתבר שלא רק דיכוי פוליטי שמו דיכוי, אלא גם דיכוי תרבותי, ודיכוי מיני, ודיכוי לשוני, ומול כולם יש להיאבק על עוד ועוד זכויות לעוד ועוד חופש.

עד כאן מאבקו של "האדם" בכלל; אבל מרחב-האדם מפוצל בתוך עצמו ל"אניים" פרטיים שונים שכולם נלחמים על זכויותיהם זה מול זה, וגובר מי שחזק יותר או פיקח יותר, או חסר-מעצורים יותר. עד כאן מצב ה"אני" וזכויותיו עוד בימי גדולתו, כאשר עוד נשען על המשענות היציבות-לכאורה של השכל והרצון.

* * *

אבל כאן הגענו למאה העשרים, והתחילה נפילה של דמות האדם. בראש ובראשונה – נפל השכל הרציונלי. קשה לקבוע מדוע. האם היה זה המשך לאי-הנחת הרומנטי מיובש השכל ביחס לעושר ה"אני", או שהייתה זאת תגובה על המשבר במעוז ממלכת השכל עצמה, היינו בפיסיקה, מלכת המדעים, שנעשתה (עם הופעת פיסיקת הקוונטים בתחילת המאה ה-20) פחות ופחות בהירה וברורה (כשם שהתכוונה להיות בתחילתה), ויותר ויותר מסתורית, נוגדת את האינטואיציות הבסיסיות של השכל. או שהייתה זו תגובה על המשטרים שניסו לתכנן את המציאות באופן רציונלי ונכשלו, כמו המהפכה הצרפתית ואחריה המשטר הסובייטי. על כל פנים, איש המאה העשרים ואחת,

"איש הקניון", הוא כבר לא-אינטלקטואלי. הוא פועל יותר על סמך הרגש, הדמיון והדחפים. הוא מחליט מה לקנות ובמי לבחור – לא על סמך הנמקות רציונליות, אלא על-סמך סיסמאות מושכות, זוויות-צילום, אופנות ודחפים רגועים.

השכל כבר אינו "ייחוד האדם" המקנה לו כבוד (dignity) – וזכויות. אם כן מניין הזכויות? אולי הן מורשת ה"אני" הרומנטי? – ברומנטיקה הייתה כאמור תחושת כבוד-עצמי ל"אני" המנווט את דרכו על פי בחירתו, רצונו והכרותיו הפנימיות. אבל כיום ירד ונעלם גם ה"אני" מסוג זה. ה"אני" הנאמן-לעצמיותו הולך ונשחק, ראשית כל מצד המציאות הטכנולוגית שמסביב, ושנית – מצד התיאוריה, המחשבה הפוסט-מודרנית.

דמות האדם נעשתה טכנולוגית – הומו פֶּאָרְרֵ. והנה ראינו שדמות האדם, בתחילת התנתקותה ועמידתה-לעצמה, נתבססה על השכל. לאחר מכן, ברומנטיקה – על הרצון, על האישיות, או אם תרצה – על הלב. והרי זוהי תנועה מן הראש ללב. ואחרי משבר מלחמות העולם – יורד מרכז הכובד של האדם עוד יותר, אל הטכנולוגיה ואל הכלכלה. והרי זאת תנועה אל מרכזי המעשה, נאמר – מן הראש והלב – אל הידיים והרגליים (והקיבה). מבחינת הקבלה יש כאן כעין מיעוט אורות, מחב"ד (של הנפש השכלית) לחג"ת, ומחג"ת לנה"י.

ויש בזה צמצום של דמות האדם, וכפי שאמרנו: הן מצד **המציאות** הטכנולוגית והן מצד **המחשבה** הפוסט-מודרנית.

מצד המציאות – הטכנולוגיות הנבנות כיום אינן בונות את האדם ואת חירותו וכושר החלטתו, אלא פונות לנוחות הזעירה, ומציעות את עצמן למעשה **במקום** ה"אני" השוקל והמחליט. למשל, מערכות הניווט, המכוניות ללא-נהג, "עוזרים" וירטואליים (כמו "אלקסה"). האוטומט מחליף את ה"אני". ולא רק בדוגמאות האלה, אלא רוב הטכנולוגיה באה במקום ה"אני" השוקל והמחליט. וכן בפרסום: הפרסום מפעיל לא טיעון, אלא שטיפה וסחיפה לכיוון הרצוי לו. הוא יוצר במקום ה"אני" את איש ההמון הנגרר עם ה"טרנדים" המוצעים לו. גם בפוליטיקה, המדינאים למדו למכור את עצמם כמו כל מוצר. אי אפשר לדעת עם מי יש לך עסק – מדברת אליך דמות סינתטית שיועצי-התקשורת בנו. עד כאן זירת המציאות. ואילו מצד **המחשבה** – ה"כותבים" של עכשיו (ראה לעיל, הערה 4) בעצם מכחישים את עצם קיומו של "אני", ובלשון הפילוסופיה

9. בלטינית: האדם העושה. המקור: פתגם לטיני – האדם עושה את גורלו. בימינו מתייחס הביטוי לאדם הטכנולוגי.

– את קיומו של "סובייקט" מרכזי.¹⁰ "סובייקט" זה היה, לדעתם, חלום של המאה התשע-עשרה. מה שקורא לעצמו "אני" הוא, כאמור לעיל, למעשה צומת של השפעות ולחצים; ואפילו לא צומת אחת מרכזית אלא פלורליזם של צמתים.

והרי זה המשך למה שתיארנו לעיל בפרק א, בעניין אובדן הממדים: כיוון שאבד ממד האלהים הטרנסצנדנטי, ובעקבותיו ממדי הגבוה והנמוך, הפנימי והחיצוני, העמוק והרדוד, יחד עם ממדי הטוב, היפה והאמת – ממילא אין גם מקום לאדם, בתור נושא כל הממדים האלה, שכולם חלק מצלם האלהים.

אז מיהו הדורש לעצמו "זכויות"? נראה שהדרישה לזכויות נעשתה כיום ריקה לגמרי, כי אין כאן מי שזכאי לזכות. יש כאן יותר ויותר חופש, אבל אין כאן מי שיקבל את החופש.

עד כאן זכויות היחיד. אבל כאן המקום לגעת, במאמר מוסגר, בתופעה נוספת שצצה בזמננו: "פוליטיקת הזהויות". הזכויות מגיעות מעתה לא רק ליחיד, אלא, בהפתעה מסוימת, לזהויות קיבוציות, כמו: האישה, הצבעונים, הלהט"ב, המוסלמים. כל אלה מקופחים על ידי ה"הגמוניה" השלטת, ומגיעות להם כקבוצות כל זכויות היחיד. ולכאורה זה מבלבל: הרי הישויות הקיבוציות, כגון: עם או משפחה, כבר הוכחו, והיחיד הוא שהפך לנושא הזכויות כולן, בין אם זה היחיד האוטונומי של אתמול או היחיד הריק-מתוכן של היום. ומניין לנו פתאום "זהויות" – אפילו לאומיות, כגון במקרה הפלסטיני? – אבל באמת, כשם שלא מדובר ביחיד נושא-תוכן-חיובי אלא ביחיד ריק, כך לא מדובר בזהות נושאת תוכן ממשי אלא בזהות **מקופחת**. כמעט שאין לה תוכן חיובי מלבד המסכנות והקיפות. אומנם פה ושם הזהות הזאת תיזכר במראות ובניחוחות שגעשקה מהם, אבל אלה לרוב שייכים למציאות שאיננה עוד, וכל ההיזכרות בהם על מנת להחיותם במעשה-יצירה חדש, אלא מלבה את מדורת המסכנות. ולשתי התופעות שורש אחד: ליקוי המאורות האלהיים (ראה להלן פרק ג). בהסתר הפנים האלהיים מתרוקנים מתוכנם גם היחיד האוטונומי המערבי, וגם הזהויות הקיבוציות החלקיות; וכיוון שהפונקציה המוסרית עדיין תובעת את תפקידה בעוז, הרי המוסר היחיד שנשאר הוא מוסר ריק; מצד ה"מקפחים", השולטים – רגש האשמה הא-פריורי, ומצד

10. "היחיד אינו קיים כלל כסובייקט, זהותו אינה שייכת לו כמהות, ואין מהות קבועה מכתובה את זהותו". פרופ' עדי אופיר, "פוסט מודרניזם: עמדה פילוסופית" (ראה לעיל, הערה 8), עיקרון מס' 6, עמ' 154: הסובייקט אינו אחדות טרנסצנדנטלית.

ה"מקופחים" – הטענה המאשימה הא-פריורית. ובזה נכנסנו בשערי הלהט המוסרי.

הלהט המוסרי

אבל ביחס הפוך להיעדר הנושא לזכויות, הלהט המוסרי קיבל בימינו תוקף גדול. נושאי "שיח הזכויות" משדרים רגש של עליונות מוסרית, בעוד כלפי זולתם הם משדרים שלילה וגינוי. הייתי מוסיף, שהגינוי המוסרי הוא לעיתים קרובות גלוי ובוטה, כמו בשלטים ובהפגנות, ובגידופים כגון: הומופוב, סקסיסט או גזען, המוצמדים לבעלי דעות אחרות. אבל לפעמים מדובר במשהו עדין יותר, בכעין "רוח זמן" בלתי מובעת, הנישאת "באוויר", שאנשים ומוסדות נגרפים בה כך שכולם יודעים באופן מסתורי מה עליהם לומר ומה לגנות ולשלול – ולא, יבולע לשמם הטוב, ו/או למשרותיהם.

בכל מקרה, מצד תחושת נושאי "שיח הזכויות" עצמם אין כאן לא התפרקות ולא הפקרות מוסרית, אלא להיפך: קידמה מוסרית, התקדמות בניגוד לפיגור, אור בניגוד לחושך.

ובסוגריים נחזור על כך, שאכן – יש ניצוצות של אמת וטוב גם במצב הזה. ישנה, ראשית כל, החתירה לחופש, לשוויון, לסובלנות, לקבלת האחר.

החופש – הרי הוא תמצית צלם האלהים. העלייה מדומם, לצומח, חי ולאדם כרוכה בהגדלת החופש והפעולה מתוכו.

השוויון – בסך הכל, מבחינת האלהים, גבוה ונמוך שווים, וכולם איברים חיוניים באורגניזם הכולל.

הסובלנות והקבלה – בוודאי הם טובים לאין-ערוך מן המוגבלות, והסגירות בתוך חוג-עצמו.

אבל לכל דבר מקומו שלו. החופש – כשהוא מוענק לחלקים שרק ינצלו אותו לרעה; השוויון – לא מבחינת המבט הכולל, אלא השוויון לכל החלקים, השוויון השטחי של המעיים והראש; הסובלנות והקבלה – גם לגסות ולרוע; – אלה הם מחריבי האדם והעולם. כאשר אין הבחנה בין הממדים והערכים – אז נתבעים החופש והשוויון גם עבור החלקים שעדיין בלתי בשלים אליהם, והכאבים אינם מאחרים לבוא.

ובינתיים, ניצוצות האמת האלה הם המפרנסים את הלהט המוסרי, ומסתירים מן העין את התפרקות האדם ואת מצוקתו – כאשר אין לו קשר עם שום ממד שמעבר לו.

* * *

הנה כאן צריך לומר, שהמצב הזה הוא מרשם נגד המשך הקיום האנושי. שכן האדם כשלעצמו, לבדו, ללא יניקה ממקום שמעבר לעצמו, פשוט אינו בר-קיום. זוהי כמובן טענה שמעבר-לשטח, וב"אקוסטיקה" של היום היא לא נשמעת, נדחית על הסף; על כן הופך העניין לניסוי מעשי, שהוא הלשון המובנת כיום; הניסוי נעשה כעת בפועל, והתוצאות גם הן נראות בפועל: דלדול והרס ודיכאון. מי שמרגיש את זה במחושי נפשו אינו זקוק למחקרים ולאחוזים של שיעורי דיכאונות, התמכרויות, והתאבדויות.

כן, באותה שעה עצמה פועלת עדיין האופוריה האשלייתית של עמק-הסיליקון העולמי, של אופקים פתוחים ואינסופיים של עסקים, מיזמים, ניהול, של אפשרויות טכנולוגיות בלתי-מוגבלות עד לכדי יצירה-עצמית מחדש של האדם, עד להכלאות אדם-מחשב וכן הלאה. זהו מעין צעיף של אשליה, שמאחוריה נחנקת ובוכה הרוח הפנימית, במסתרים, במעמקים שאין מכירים אותם ואין מכירים בהם.

פרק ג. מזה לפנינו?

הקווים הגדולים

אולי מותר להציע כעת, ובזהירות, את הקווים הגדולים המסבירים את המציאות הנוכחית ממבט היהדות.

יש להקדים ולומר, שמן המבט המנותק – היהדות היא בלתי ניתנת לעיכול. ראשית כל כמובן האל, שהוא מעבר לכל. שנית, התורה, שגם היא אינה זהה עם "ארון הספרים היהודי", אלא היא מציאות טרנסצנדנטית שמעבר לכל הספרים. ושלישית – עם ישראל, שגם הוא אינו ארגון מקרי של יחידים, אלא רוח-עם (שהיא כלי לאור הבורא). ושלושת אלה אמורים להתבטא בארץ ישראל, אשר, מבלי להיכנס לזה, גם היא מעבר לכך-וכך קמ"ר של חול ואבנים.¹¹ ותרבות המגינה על ארבע טרנסצנדנציות – היא לגמרי בלתי ניתנת לעיכול בתחומי הקניון. אמרנו לעיל שאנו נמצאים בשיא התהליך של היפרדות האדם מן האלהות ועמידתו בפני עצמו כ"אדם אוטונומי". את התהליך הזה אפשר לראות כ"נסירת

11. בתרבות "העידן החדש" (להלן הערה 14) שהיא תרבות-הנגד למצב הפוסט-מודרני, אכן מדברים על מקומות גיאוגרפיים שונים כנושאים "תדרים" "אנרגיות" וכו'. ברוח זאת גם מדברים על מקומות קדושים כנושאי "אנרגיות". לו יהי כן; זוהי התחלה מסוימת. הנוכחות האלהית היא גם מעבר לאנרגיות, אם כי היא מקורן.

המלכות – וכך הוא מזוהה בפי הרב קוק.¹² הרב מפרש את המונח הקבלי הזה כהיפרדות האדם מן הצורה ההתחלתית, ה"טבעית", של הקשר שלו לאלהים. וכך הוא כותב:

אי אפשר לאדם להיפרד מהדבקות האלהית, ואי אפשר לכנסת ישראל להיפרד מצור ישעה, אור ד' אלהי ישראל. אבל האי אפשריות הזאת, ההולכת ומופיעה בכל הדורות, יש בה הכרח טבעי, שאיננו נותן מקום לבהירת הדעת לגלות את פעולתה.

על כן באים ימים, שתרדמה נופלת על האדם, והפרצופים נסרים זה מזה, עד שהפירוד הגמור נעשה אפשרי. וככלות התרדמה, במקום צלע מחוברת, חיבור טבעי, גב לגב, עומדת תפארת אדם בכליל הדרה, שהבחירה השכלית מכרת לומר, זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי. והעולם מתכוון, בהופעת חיים ותולדות קיימות עדי עד.

האפשרות לדבר גבוהה גבוהה, על דבר שמד, כפירה, על דבר פירודים מוחלטים, הם תולדותיה של הנסירה, המביאה לידי ההתאחדות הגמורה, הצורית החופשית, "כמשוש חתן על כלה ישש עליך אלהיך". החיזיון מתגלה ביחווה של התורה אל האומה, שהחיבור הטבעי הולך ומתפרד, ע"י הנסירה התרדמית, וגמר הנסירה הוא תוכן הבניין, המביא לאחדות משוכללת. ותורה חוזרת ללומדיה, "וכל בניך לימודי ד', ורב שלום בניך".

האדם צמח ונתגדל ברחם התודעה האלהית מאז היותו. כל הווייתו הייתה רוויה בתודעה אלהית. המקדש הראשון בעולם הופיע לפני העיר הראשונה.¹³ והנה לאט-לאט אנו רואים שצומחים באדם כוחות להכוונה-עצמית, ובראש ובראשונה – ההכרה הרציונלית, וזאת מחלקת ומפרידה אותו משורשיו באלהות. תחילתו של המהלך הייתה כאמור, ביוון הקלאסית, הפילוסופית, ולאחר אתנחתת ימי-הביניים, בהם שב האדם ונתמלא בתודעה אלהית – הופיע המשך התהליך הזה ושיאו באירופה של המאה התשע-עשרה. והנה במאה העשרים כשל האדם האוטונומי ונפל. כבר הזכרנו את סיום-הדמים של המהפכות הצרפתית והסובייטית.

12. **אורות**, אורות ישראל א, יג. ואותו מאמר בספר **אורות הקודש**, ד, עמ' תמט, "הדבקות הישראלית הטבעית והשכלית".

13. בחפירות גבקלי-טפה אשר בטורקיה, באזור-מחיה של ציידים-לקטים, מופיעים שרידים של מקדשי אבן מאסיביים מלפני כ-11,500 שנים, מתקופת האבן (התקופה הניאוליתית).

וכיום – התודעה היא של אכזבה טוטלית מן האדם, תודעה של הכחשת האדם, תהליך של כניעת האדם לטכנולוגיה. לפי ציור "הנסירה" – לאחר שנבנתה האנושות כ"פרצוף" עצמאי ושלה "אחור באחור", היא חוזרת ונופלת למצב "נקודה" (תחת יסוד ז"א). במצב הזה היא חשופה לכל כוחות ההרס הרוחשים מסביבה ובתוכה. כי החיבור הטבעי נתן לאדם התמצאות, כיוון, מבנה שמעבר לעצמו. ואילו ההישענות רק על עצמו המוגבל והתלוש, מדלדלת ומחריבה אותו. אבל בציור הנסירה כבר נראית ההיפרדות אחרת, לא רק מנקודת-המבט של האדם. כל ההיפרדות נעשית בהקשר למקור האלהי, ויותר חשוב מזה: **ביוזמתו ובכוחו, כדי לאפשר את עצמאות האדם ובחירתו.** והשלב הבא הצפוי הוא: פנייה-חוזרת אליו, הפעם דווקא מתוך החירות ועצמאות, שהן "צורת האדם"; ודווקא מתוך החירות – החיבור אליו "פנים בפנים".

* * *

במילים יותר קרובות לשפתנו: "שיח הזכויות" נולד וצמח בתודעה המודרנית שהלכה ונפרדה מן הממד שמעבר-לה, ובמקומו הציבה את האדם כמקור לכל סמכות – ולכל זכות. בימינו נתערער האדם כמקור וכסמכות, וכמעט אין לו ברירה אלא לחזור, עם כל הכרת-העצמאות האנושית, איתה ובזכותה, אל המקור שמעבר (ויש לומר כי זאת הייתה המטרה והמגמה הנסתרת של כל המהלך); והפעם לא ישוב אליה כאל רחם טבעית, אלא כאל בחירה. התנועה הזאת, כרגע, היא תנועה נגד רוח-הזמן הפוסט-מודרנית;¹⁴ ומחר – כך אנו מצפים – תסתייע תנועה זאת ש"מלמטה למעלה", במענה ש"מלמעלה למטה", אשר יחדש פני אדם ואדמה.

14. רק למען השלמות נזכיר שוב, שקיימת כיום תנועה בכיוון מנוגד לפוסט-מודרניזם, והיא תנועת "העידן החדש" ("ניו-אייג", ראה לעיל הערה 11). בתנועה זאת לא רק שאין מכירים את ההגבלה ל"שטח" ואת איסור ה"מעבר", אלא שהיא מלאה גיחות אל-מעבר, לעיתים בעייתיות – מטכניקות רוחניות דרך שימוש בחומרים משני-תודעה אל לימוד אמונות מכל המקומות והזמנים – עד כדי תחייה של עבודת אֵלֵי העולם העתיק ("ניאו-פגניזם"). נראה שאמונת הייחוד חייבת לומר את דברה בכל זה, ובצורה של בירור, אף על פי שהמגע עם החומרים האלה אינו קל כלל.

